

С.М. Міщук
кандидат історичних наук
Міжнародний науково-технічний університет
м. Київ

Т.А. Стоян
кандидат історичних наук
Національний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова
м. Київ

ФОНДИ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ДУХОВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД)

Архівні фонди Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) є цінним документальним джерелом, що й досі недостатньо використане у спеціальних дослідженнях з історії духовної освіти України. Серед значного за кількістю рукописного комплексу, який зберігається в ІР¹, містяться й документи, що відображають розвиток системи освіти в Україні від найдавніших часів до сьогодення.

Принципи комплектування ІР базуються на змішаному використанні різних рівнів організації документальних фондів, серед яких провідними є комплексний, поколекційний принципи та принцип походження документів. Матеріали з історії духовної освіти зберігаються у трьох комплексних фондах (ф. I – Літературні матеріали, ф. II – Історичні матеріали, ф. III – Листування), а також у особових архівних фондах та фондах культурно-просвітницьких установ².

Наукова реконструкція єдиних за походженням комплексів рукописів є важливим завданням археографії, однак це – дуже складний процес з огляду на історію формування фондів, зокрема, рукописних в 20-30-х роках ХХ ст., коли значну кількість єдиних архівів, що надійшли внаслідок націоналізації “буржуазної спадщини”, було розпорощено по різних фондах. Це явище, до речі, відбилося й на процесі створення довідника “Особові архівні фонди Інституту

рукопису”, де автори спробували реконструювати архівну спадщину осіб, розкриваючи склад не лише особових фондів, а й розшукуючи відповідні документи про фондоутворювачів, їхні наукові й літературні твори також у комплексних I, II, та III фондах³.

Набагато складнішою справою є реконструкція тематичних документів, якщо вони не надійшли до ІР НБУВ як єдиний комплекс. Прикладом цього є доля фондів Волинського наукового краєзнавчого музею в Житомирі (далі ВКМ), у якому зберігалися матеріали з історії Волинського регіону. У 30-х роках ХХ ст. за спеціальною постановою Нарокомсвіти їх було передано до Всенародної бібліотеки України (ВБУ).

Як відомо, розвиток бібліотечної справи в Україні в 20-х роках ХХ ст. передбачав створення декількох книжкових сховищ, де б зберігалися націоналізовані зібрання та архіви різних осіб. Стрімка централізація видавничої і бібліотечної справи сприяла встановленню повного контролю за складом та змістом бібліотечних фондів. Цей процес отримав масовий характер від 1929 р., коли Постановою НКО УСРР “Про перебудову бібліотечної роботи” (червень 1931 р.) запроваджувалося єдине керівництво та створювалася єдина мережа бібліотек. Розвиток масових бібліотек визначив і перерозподіл дореволюційних фондів, їхнє переміщення з місцевих книгосховищ до центральних наукових бібліотек України, “чистку” фондів від “застарілої та ідеологічно шкідливої літератури”.

Як стверджують у своєму дослідженні Л.А. Дубровіна та О.С. Онищенко, саме у цей час відбуваються принципові зміни у діяльності архівів, бібліотек та музеїв, здійснюється перерозподіл книжкової та рукописної спадщини між цими установами, які певний час працювали без чіткого узгодження комплектабельського аспекту роботи⁴, поставлені питання про розподіл “сфер впливу” та профілю комплектування в галузі рукописної та архівної спадщини.

У 1931–1934 рр. найціннішу частину фондів ВКМ було переглянуто і передано до різних установ Всеукраїнської академії наук, передусім до ВБУ. До ВБУ надійшло 9421 од. рукописно-книжкових матеріалів, серед яких були книжки XVII–XVIII ст. та частина документів Інституту польської пролетарської культури (понад 6 тис. документів, переважно листування польських видатних діячів та магнатів XVIII–XIX ст.).

Акти передачі фондів ВКМ, підготовлені досвідченими фахівцями в галузі книги П.М. Поповим, М.В. Гешпенером, С.І. Масловим, могли б допомогти у здійсненні реконструкції складу документів. Однак

подальша передача архівних документів ВКМ у липні 1979 р. з фондів Центральної наукової бібліотеки Академії Наук УРСР (колишня ВБУ) згідно з розпорядженням Державного архівного управління при Раді Міністрів УРСР № 41 від 22 червня 1979 р., до Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві ще більше розפורшила фонд ВКМ. Документи Волинського музею з відділу рукописів ЦНБ були передані у вигляді поаркушевого і компактного розсипу (у кількості 121 од. зб.) та 6 тис. од. різних документів⁵.

Оскільки документи в більшості передавалися у розсипу, при опрацюванні в ЦДІАК України вони були сформовані в справи без урахування їхнього походження. Отже, тепер встановити належність колекцій та зібрань певним волинських приватних власникам та установам практично неможливо. У ЦДІАК України ці матеріали були упорядковані та систематизовані за предметно-тематичним принципом, з них був сформований архівний фонд № 2227 з назвою “Колекція документів Волинського музею”, який хронологічно охоплює період 1400–1932 рр. та містить 992 спр.⁶ Одним з розділів фонду є “Документи до історії церкви”, що, в свою чергу, складається з таких підрозділів: 1). Історико-архівні матеріали православної церкви; 2). Історико-архівні матеріали греко-католицької церкви; 3). Історико-архівні матеріали католицької церкви.

Серед архівних документів православної церкви – різноманітні за складом і тематикою рукописи з історії православних братств в Україні, зокрема копія статуту Луцького братства 1620 р. Значну цінність мають: першоджерело XVII ст. “Скарга Львівського Успенського братства до київського митрополита Михаїла (Рагози) на утиски і кривди від Львівського єпископа Гедеона Балабана” (спр. 214) (збережений документ є оригіналом, написаним українською мовою і означеним печаткою Львівського братства); довідково-інформаційні документи бібліотек духовних навчальних установ Правобережної України – хронологічний, форматно-систематичний каталоги, а також каталоги книг латиною, грецькою та єврейською мовами бібліотеки Волинської духовної семінарії (1889), систематичні каталоги книг та каталог журналів Фундаментальної бібліотеки Волинської духовної семінарії (кінець XIX – початок XX ст.)⁷. Бібліотека Луцько-Житомирської римсько-католицької духовної семінарії була досить значною за складом і змістом. Згідно з даними польського бібліографа Е. Хвалевіка, напередодні Першої світової війни вона налічувала близько 20 тис. томів, переважно стародруків⁸.

Серед джерел з історії духовної освіти з бібліотечних збірок

ВКМ – документи таких духовних інституцій Правобережної України, як бібліотеки Острозької єзуїтської колегії, Луцького та Почаївського монастирів, Кременецького монастиря базиліян⁹, Гоцанської колегії¹⁰.

Світська освіта XVII–XIX ст. репрезентована у фондах ВКМ рукописами з фондів волинських баронів Шодуарів, зокрема Максиміліана Станіславовича Шодуара (1816–1881), відомого ентомолога, колекціонера, бібліофіла, та Івана Максиміліановича Шодуара (1859–1919), хіміка.

Значні за обсягом матеріали з історії духовної освіти на Волині із фондів ВКМ останнім часом привертають до себе увагу фахівців-істориків¹¹.

У фондах ІР НБУВ містяться матеріали такої знаної релігійно-освітньої установи, як Київська духовна академія. У 1919 р. бібліотеку КДА було передано до Всенародного інституту народної освіти, створеного на основі Університету св. Володимира, однак у умовах формування радянської освіти вона не могла отримати відповідне застосування. Подальша її доля була пов'язана із ВБУ: у 1923 р. бібліотека КДА стає її Подільською філією, щоправда, спершу залишившись у Братському корпусі КДА, де вона містилася до революції. Через рік частина рукописів “музейного” відділу бібліотеки КДА була передана до відділу рукописів ВБУ разом з рукописними матеріалами з Подільської філії ВБУ 26 листопада 1924 р. Друга частина рукописних матеріалів, переважно колекційних, надійшла до відділу рукописів у 1929 р.

Слід наголосити, що матеріали, які стосуються духовної освіти в Україні, зустрічаються майже в усіх фондах церковних установ. Окремо слід відзначити архів КДА (ф. 160), цінні колекції Київської духовної семінарії (ф. 305), Києво-Печерської лаври (ф. 306), Михайлівського Золотоверхого монастиря (ф. 307), Пустинно-Миколаївського монастиря (ф. 308), Видубицького монастиря (ф. 309), Києво-Софійського собору (ф. 312), Почаївської лаври (ф. 313), Церковно-археологічного музею КДА (ф. 301), колекцію “Києво-Печерська (лаврська) іконописна школа (XVIII ст.)” (ф. 229), дисертації студентів КДА (ф. 304).

Так, в архівному фонді КДА зберігаються документи, за якими можна простежити освітній процес в Академії: розклади та курси лекцій з історії церкви та з історії Росії, богословських вчень, історії римської та грецької літератури, історії філософії, психології, природничих наук, історії словесності, патрології; підготовчі матеріали до лекційних курсів; організацію процесу викладання; проповіді,

студентські реферати та записи лекцій; матеріали з церковної археології, полемічної та апокрифічної літератури тощо.

Значну за обсягом групу документів складають творчі матеріали викладачів Академії, зокрема С. Андрієвського, В. Антонова, А. Артемоновича, В. Барвінка, О. Балицького, Я. Буханцева, І. Королькова, П. Лебединцева, Е. Голубинського, С. Іваницького, П. Карєва, В. Лебедева, Н. Лятошинського, М. Хлебнікова, В. Юрковського та ін.

Колекційні рукописи та архівні матеріали з історії релігії та церкви, духовної освіти, а також частина документів щодо діяльності Академії зберігаються також серед матеріалів особових архівних фондів М.І. Петрова (ф. 225), С.Т. Голубєва (ф. 194), Ф.І. Титова (ф. 175), А.С. Криловського (ф. 184), Д.І. Богдашевського (ф. 191).

Запропонований огляд засвідчує велику значимість фондів ІР НБУВ для комплексних досліджень в галузі духовної освіти в Україні, зокрема з реконструкції документальної спадщини різних духовних навчальних закладів.

¹ *Дубровіна Л.А., Зубкова Н.М.* Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського як архівна установа // *Арх. України.* – 1999. – № 1/6. – С. 13–26.

² Див. про принципи та історію комплектування рукописних фондів НБУВ у монографії: *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К., 1998. – С. 55–100; 148–168.

³ Особові архівні фонди Інституту рукопису / *Нац. б-ка України* ім. В.І. Вернадського. – К., 2002. – С. 6–10.

⁴ *Дубровіна Л.А., Онищенко О.С.* Історія Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – С. 120–121.

⁵ *Арх. ІР НБУВ*, оп. 1, од. зб. 135, арк. 24, 29.

⁶ *Сухих Л.А.* Документи з родових архівів магнатів і шляхти Волині та Правобережної України. – С. 95.

⁷ *Мищук С.М.* Рукописні конфесійні пам'ятки XVII–XX ст. Волинського Державного краєзнавчого музею в Житомирі // *Архівознавство. Археографія. Джерелознавство* : Міжвід. зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 5. – С. 132–133.

⁸ *Chvialewik* // *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, Gabinety, halereje, muzea...* – Warszawa ; Krakow, 1926–1927. – Т. 2. – С. 547.

⁹ ІР НБУВ, ф. 285, № 516.

¹⁰ Там само, арк. 241–243.

¹¹ *Мищук С.М.* Матеріали Волинського краєзнавчого музею (кін. XIX – поч. XX ст.) як джерело з історії церкви, духовної освіти та бібліотечної справи // *Библиотечное дело и краеведение* : Сб. науч. тр. за 2001 г. – К. ; Симферополь. – 2002. – Вип. 3. – С. 16–23.